

Csontos Márta

IRODALOMÉRTTELMEZÉS ÉS VILÁGLÁTÁS REMÉNYIK SÁNDOR PUBLICISZTIKÁJÁBAN

Reményik Sándor publicisztikai munkái, kortárs írók és költők műveiről írt értekezései, vitákban való intenzív részvétele és véleményalkotása teszi teljessé a róla készített alkotói képet. Pályája kezdetén egy vidéki lapban, a *Dobsina és vidéké*ben tette közzé írásait, melyek sajátos, lírai hangvétellű prózák voltak. Ezeket az írásokat Áprily Lajos *Látomás*oknak nevezte.

A publicisztikai munka értékeléséhez elengedhetetlenül szükséges emlékezni arra, milyen szerepük volt a két világháború között a folyóiratoknak és a könyvkiadásnak. 1919 és 1924 között 330 magyar lap jelent meg több-kevesebb rendszerességgel, s több mint 1000 kötet látott napvilágot. A 330 lapból az 1919 előtti időszakban 87 került az olvasókhoz, az újonnan indított lapok száma 243 volt.¹

1920-ban léptették életbe a sajtócenzúrát, s bár ezt 1922-ben megszüntették, az 1923-as alkotmány nem nyilatkozott a nemzetiségek önkormányzatáról és nyelvhasználatáról. A polgári jogok kisebbségekben való alkalmazása pedig helyi szinten sokszor ütközött ellenállásba. Az 1938-as alkotmány biztosította a szabadvélemény-nyilvánítást, azon-

1 György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Budapest, 1926, Pallas, 8. Számos összegzés olvasható a lapkiadások alakulásáról ebben az időszakban. Sütő-Nagy László az *Erdélyi Szemle* történeti áttekintésében visszaul 1913-ra, amikor megjelent a *Szemle* kolozsvári egyetemi hallgatók és főiskolai hallgatók szervezésében. A Kovács Dezső és Kis Ernő szerkesztette *Erdélyi Lapok*, mely 1905 és 1911 között működött, felvette az *Erdélyi Szemle* címet. A megjelent írások nagyobb része a háború alatt keletkezett, s ekkor kapcsolódott be a munkába a Budapesten már néhány vers megjelenésével ismertté vált Reményik Sándor. Bár a lap 1918 karácsonya és 1919 márciusa között nem jelent meg, az *Erdélyi Szemle* 1919 márciusától továbbfolytatta munkáját az *Erdélyi Közgazdaság* kollaborációjában. A felelős szerkesztő Sütő-Nagy László maradt, Reményik már főmunkatársként szerepelt a lapban. Ekkor jelent meg Áprily *Falusi elégiája*, továbbá Nyíró József és Makkai Sándor írásai. S. Nagy László ezt a korszakot az irodalomtörténet hőskorának nevezi. Ebben a bonyolult időszakban lett az *Erdélyi Szemle* a magyar szellemi élet fóruma, a műveltség megtartója. Vö. Sütő-Nagy László: *Az erdélyi irodalom történetéből. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1971, 4. sz., 505–508.; Fleisz János: *Az erdélyi sajtó története 1890–1941*. Pécs, 2005, Pannónia Könyvek, 81–83.

ban a bevezetésért nem sokat tettek, így nem véletlenül idézzük a helyzet értelmezéséhez Reményik *Szól a censor* című versét.

Szól a censor: Vetó; megtiltom ezt.

E hasáb üres marad és fehér! –
S az üres lapon gyúlnak lángbetűk,
Betűk: mint a tűz, betűk: mint a vér.

Szól a censor: Vetó; hatalmam nagy;
A semmiségbe vetlek vissza én!
S a fehér lapról láthatatlan sorokban
Feltámad az elítélt költemény.

Szól a censor: Álom, megfojtalak,
Hogy lásd a napfényt: én megtiltom Néked.
S szól az Ige: én öröktől vagyok
S nem érintnek halálok, születések!

Szól a censor: Ez férfimunka volt,
Ma nem olvasta senki e lapot! –
S szól a fehér lap: tévedsz, jó uram.
Látatlanul mindenki olvasott!²

A sajtómegjelenéseket és folyóiratokat tekintve bizonyos nagyvárosoknak, mint Arad, Brassó, Temesvár és Nagyvárad, kiemelt szerep jutott. A vezető szerepet később Kolozsvár vette át, itt alakult meg a magyar sajtó központja, itt éltek az erdélyi szellem jelentős alkotói.

Az *Erdélyi Szemle* mellett 1924-ben megalakult az *Erdélyi Szépműves Céh*, 1928-ban első számával jelentkezett az *Erdélyi Helikon*. „Az irodalmi lapok köré tömörülő értelmiségiek Erdély történeti hagyományából merítették az államjogi határok fölé táguló egyesülés eszméjét, az

2 Reményik Sándor: *Összes versei I.*, Budapest, 2000, Auktor Kiadó, 105–106.

irodalmasított és bölcséleti értekezésekkel tarkított transzilvanizmust a pártpolitikaihoz hasonlóan a nemzeti egység gondolat hatotta át”.³

Reményik Sándor irodalomértelmezését, világlátását, küldetésstudatát, az erdélyi tájhoz való viszonyát bemutatják kritikái, recenziói és nem utolsósorban a *Gondolatok a költészetéről* című tanulmánya, melynek első közlése az *Ellenzék* 1923-as évfolyamában történt, önálló kötetben Aradon látott napvilágot a Vasárnap Irodalmi és Nyomdai Műintézet gondozásában, 1926-ban. Reményik publicisztikai munkáit *Kézszorítás. Írók, művek, viták 1918–1941* címmel, Dávid Gyula bevezető tanulmányával, a Polis és Luther Kiadó közös gondozásában 2007-ben bocsátották az érdeklődők elé.⁴ Ebből a kötetből nyilvánvaló, hogy Reményik a költészet lényegéről, az esztétikum sajátosságairól, az irodalompolitikáról szóló írásai javarészt az *Erdélyi Szemle*ben és a *Pásztortűz*ben jelentek meg, de recenzióit, művelődéstörténeti írásait és vitacikkeit az *Erdélyi Helikon*, a *Napkelet*, az *Ellenzék* és a *Protestáns Szemle* is közölte.⁵

Az 1918–1941 között írt recenziók és alkotói portrék esztétikai látásmódját, világnézetét, kritikával kapcsolatos állásfoglalását is tükrözik. Kritikusi elveit több alkalommal is megfogalmazta az *Erdélyi Szemle* hasábjain 1919–1920 között. A *Perzekútor-esztétikában* veszélyeztetve látja az irodalmat a kritika ’elsekélyesedése’ miatt. Úgy véli, a problémák hátterében az értékelés hiánya áll, ezért a szellem

3 K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Csíkszereda, 2007, Pro-Print, 248.

4 A *Kézszorítás*ból, az erdélyi sajtó repertórium alapján hiányzik Szabó Jenő, *Virágok a Golgotáról* című verskötetének méltatása, mely a Kézdivásárhelyi Könyvnyomda kiadásában 1923-ban jelent meg, ugyanebben az évben az ismeretöt közölte az *Erdélyi Irodalmi Szemle*. Kimaradt S. Nagy László *Visszaemlékezések* című írása, Bíró Vencel *Keserű sebek* című történelmi regényének méltatása, mely a *Szemle* 1931. évfolyamának 2. számában olvasható, továbbá Zsigmond János *Agavé* című verskötetének bemutatása, mely az 1933. évfolyam 3. számában jelent meg. Ugyancsak a *Szemle*ben található Caross, Hans *Találkozás Rilkével* című írása, mely 1940-ben a negyedik számban volt olvasható. A kötetben nem szerepel az *Erdélyi Tudósító* 1933. január 21-én megjelent számából a Kolozsvári Mécs-estély bevezető előadása, valamint a *Királyi szomszédság* című esszéje, melyet a *Független Újság* közölt 1940 márciusában, továbbá *Nekrológ* Zelma Lagerlöf-ről, mely szintén 1940-ben jelent meg, a május 11-i számban. Az *Ifjú Erdély* című lapban 1939 októberében közzétett *A láthatatlan írás* és az *Utolsó levelek* Salten Félix könyvéről, melyek a *Pásztortűz* 1934. 17–18. számában jelentek meg, ugyancsak kimaradtak.

5 Recenziói, műismertetései a lapok vonatkozásában a következő arányban jelentek meg: *Dobsina és vidéke* 3., *Pásztortűz* 39., *Erdélyi Helikon* 12., *Erdélyi Szemle* 2., *Ellenzék* 2., továbbá *Napkelet* 5., *Új Erdély*, *Budaapesti Hírlap*, *Pesti Napló*.

fegyverével kíván harcot indítani. Álláspontja szerint „a kritika lényege az értékelés és az ítélet”.⁶ Értékrendjében, irodalompolitikai felfogásában az alkotás elengedhetetlen feltétele az egység. „Az egyesek érdekei szerinti csoportosulása osztályegységeket alkot; a legnagyobb erkölcsi közösséget pedig: a nemzetet a közös múlt által fenntartott és kifejlesztett erkölcsi érzések, szokások, hagyományok teremtik meg”.⁷

A lapokban megjelenő írások jórészt műismertetések, alkotói portrék, megemlékezések. A *Kézszorítás* gyűjtemény összesen 88 recenziót tartalmaz, melyeket az említett lapok közöltek. Az írások elsősorban lírikusok munkáit mutatják be, ismerteket és kezdőket egyaránt, de prózairók, lelkészek és politikusok is szerepelnek a palettán. Meggyőződése szerint a művészet szolgálhat társadalmi, praktikus célokat, de nem kötelessége „közvetve hatni az életre”, elsődleges feladata „beleszáróztatni a saját nemességét az élet gyakori alacsonyosságába”.⁸

Adyról írt cikkében a 'művészi gög' megjelenítőjeként találkozunk *A halottak élén* szerzőjével. Reményik idegennek érzi Adyt önnön naiv idealizmusával szemben, majd csak Makkai Sándor könyve láttatja meg vele a teljes Ady-arcot. Több recenziót olvashatunk Áprily Lajosról. A nagy költőbarát számára az örök, változatlan lényegét jelentette. Különösen szuggesztíven írja le a *Rönk a Tiszán*-ban azt a természeti képet, melyben a magára maradt lélek végül önmagára talál. Minden Reményik méltatásban nyilvánvaló, hogy költői-írói portréiban is abból a különös adottságból indul ki, mely megkülönbözteti a költőt a köznapi embertől, meglátja benne azt a képességet, melynek segítségével az ábrázolt jelenségek megtisztulnak, szublimálódnak. „A költő szeme, Áprily Lajosé akadt meg a puszta fadarabon. És már csírázik, már nő, már az eget veri a megelevenítő vízió. Ez a fa élő fa volt, ez a fa fenyőfa volt, ez a fa lélek volt, ez a fa otthon volt, az egész, elveszített kis haza”.⁹

Különösen figyelemre méltó Babits Mihályról írt elemző értékelése, melyben lényegre látóan rajzolja meg a nagy 'poeta doctus' és

6 Reményik Sándor: Kritika és kritikuskok. *Erdélyi Szemle*, 1919/42., 605. (Reflexió az *Erdélyi Szemle* november 2-i számában megjelent *Pár szó a kritikáról* című cikkre)

7 Reményik Sándor: Egység. *Pásztortűz*, 1921/11., 659.

8 Reményik Sándor: Aktivitás. *Pásztortűz*, 1921/1., 383.

9 Reményik Sándor: Rönk a Tiszán. *Pásztortűz*, 1934/6., 221.

gondolkodó attitűdjét, „a mélységesen elégedetlen szellemet, aki idealista, pesszimista és forradalmár”.¹⁰

Több recenziót olvashatunk kortárs költőktől: Berde Mária, Dsida Jenő, Juhász Gyula, Kosztolányi, Szombati-Szabó István, Olosz Lajos, Walter Gyula lírájának ismertetése alkalom arra, hogy ismét megbizonyosodjunk Reményik lírai-erkölcsi elkötelezettségéről. Pályakezdők neve is szerepel a palettán: a fiatal költőnő, Sándor Judit kötetéhez írt előszava is bekerült a gyűjteménybe.

Publicisztikai írásaiból tudjuk, mennyire közel állt hozzá Tóth Árpád költészete. Így vall erről az *Árnyékba szőtt lélek* soraiban: „Csöndesen és szemérmesen nyúlt a dolgokhoz, tudván, hogy addig igazán szépek csak, amíg így nyúl hozzájuk. Ő pedig meg akarta tartani a szépséget magának.”¹¹

Petőfiről 1921-ben, 1923-ban és 1941-ben is írt megemlékezést, ő volt számára az a megalkuvást nem ismerő, az erdélyi magyarság számára példaértékű, a magyar értékek megtartásáért küzdő váteszköltő, aki „eltéphetetlen, örök összekötő kapocs minden magyar lélek között”.¹² Küldetéstudatát, elkötelezettségét legtisztábban Petőfiről írt méltatásában fejt ki. „Itt maradunk. Becsülettel nem halhattunk meg, és most meg kell tanulnunk becsülettel élni.”¹³

Petőfi mellett Arany Jánosról írt megemlékezésében a háborús magyar társadalomban „a békés alkotó géniusz nagy, csöndes apostolat”¹⁴ ünnepelte egy korai, 1917-ben írt rövid méltatásban, de néhány évvel később, saját korának történelmi katalizmáit megélve, szükségesnek tartotta revízió alá vetni az irodalmi radikalizmus eredményeit, s a választ Sík Sándor költészetében találta meg, mert – Sík Sándor *Sarlósboldogassony* című kötetéről írt ismertetésében – úgy vélte, igazán teljes, harmonikus, mást és önmagunkat felemelő élet csak a vallásos élet lehet.¹⁵

10 Reményik Sándor: Herceg, hátha megjön a tél is! In *Kézszerítés. Írók, művek, viták, 1918–1941*. Kolozsvár – Budapest, 2007, Polis Könyvkiadó – Luther Kiadó, 66.

11 Reményik Sándor: *Árnyékba szőtt lélek*. In *Kézszerítés. Írók, művek, viták 1918–1941*. Kolozsvár, 2007, Polis Kiadó – Luther Kiadó, 375.

12 Reményik Sándor: Petőfi. *Pásztorút*, 1921/18, 711.

13 *Uo*, 278.

14 *Kézszerítés...*, 63.

15 *Uo*, 303.

A kritikai termés rendkívül sokrétű. Tompa László, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Walter Gyula, Mécs László, Szombati-Szabó István, Tóth Árpád, s a mára már többé-kevésbé elfeledett lírikusok munkáinak kritikai elemzése során is mindannyiszor megszólaltatja saját, a költészet feladatát megfogalmazó hitvallását is, mely szerint a lírikus elsődleges feladata annak a belső harmóniának a tükröződése, mely a költői önkifejezés lényege, diszharmóniából harmóniát teremtő képessége.

Prózaírókról, lelkészekről, politikusokról írt recenziói kisebb súllyal szerepelnek a válogatásban. Berde Mária, Bánffy Miklós, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Nyíró József, Prohászka Ottokár, Ravasz László, Szekfű Gyula, Tamási Áron és Tormay Cécile műveinek értékelésében, már a *Pásztortűz* főszerkesztőjeként és vezető kritikusként is, irodalmi nézeteinek és világnézeti meghatározottságának ad hangot.

A kortársak közül igazán elismerően szól Berde Máriáról, éppen akkor, amikor útjára indult a „vallani és vállalni” jelszavával elkezdett vita, mely valójában az új szükséghelyzetből táplálkozó „erdélyi világnézet” volt. *Kós Károly erdélyisége című cikkében* a Kós művészetében és elbeszéléseiben mindenütt jelen lévő erdélyi magyar igazságot, a történelemben jelen lévő lokálpatriotizmust emeli ki. „A nemzeti géniusz a lokálpatriotizmus misztikus ősmagvába burkolva túléli az elvesztett hazát.”¹⁶

Különösen figyelemreméltók a Makkai Sándorról írt ismertetések, melyek 1923 és 1927 között a *Pásztortűz*, az *Ellenzék* és a *Pesti Napló* hasábjain jelentek meg. Az 1920-as években nagy súlya volt annak az irodalmi vitának, mely Makkai Sándor *Magyar fa sorsa* című munkája kapcsán 1927-ben robbant ki. A *magyar fa sorsa és az „erdélyi gondolat”* című írásában Reményik Szász Károly írására reagál, melyben a szerző Makkai Adyról írt könyvét bírálja. Reményik álláspontja szerint Szász cikke félrevezeti a magyar közvéleményt. Makkait vallási, irodalmi és közéleti munkája alapján mértékadó személyiségnek, szellemi vezérnek tekintette. Makkai Adyt tragikus sorsú prófétának és a legvallásosabb, tragikus sorsú magyar költőnek vallotta. Reményik, ha nem is értett

16 Reményik Sándor: Kós Károly erdélyisége (A Gálok című novelláskötet alapján). *Erdélyi Helikon*, 1930/3., 389.

egyét Makkai minden gondolatával, arra törekedett, hogy hidat verjen Ady költészete és a kor vallásos szellemben nevelkedett ifjúsága között. „Makkai Sándor bűne és az erdélyi gondolat bűne az, hogy hozzá mer nyúlni egy szerencsétlen nagy költő lelkivilágához, az esztétikai ítélet páratlan biztonságával keresve meg az örök lényegét benne.”¹⁷

A *Végszó az „erdélyi gondolat” vitájában* című írás Reményik részéről már a vita lezárását jelentette. Megfogalmazásában az ’erdélyiség’ életformaként van jelen, s itt hangsúlyozza, Áprily repatriálása kapcsán, hogy mit jelent erdélyinek lenni. „Erdélyinek lenni nem születést és származást, hanem eleven kapcsolatot, életközösséget jelent Erdély lelkével [...] *életforma*, nem külsőség, amint a magyarság is életforma, magasabb szintézis.”¹⁸

A kisebbségi életlehetőségek kutatójaként ismert Makkai és Reményik Sándor barátságának próbaköve volt a *Látóhatár* című lap 1927-ben megjelent cikke, a *Nem lehet*, melyben Makkai arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a kisebbségi kérdést nem lehet megoldani. Nem tudta elképzelni, „a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« [...] emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek”¹⁹ tartotta. Ennek a kijelentésnek előtörténete is volt.

1931-ben a *Magunk revíziójában* Makkai még politikai programot hirdetett a kisebbségi nép számára, s úgy vélte, ez a program magából az Evangéliumból ered. Reményik a *Pásztortűz* 1931. 5. számában ismertette a művet. Itt még nem foszlott szét Makkainak az az ábrándja, hogy a nemzet egyedi életkörülményeihez megfelelő létformát lehessen teremteni, s a mű értékelésekor Reményik is az előítéletek revízióját sürgeti, mert „*nem pusztulhat el az a nemzet, amely lelkileg nemzet akar maradni*”²⁰

Makkai az új életkörülmények alapján „lefokozott, szolgasorsban tengődő” kisebbségnek tekinti a magyarságot, úgy véli, az adott helyzetben „*nem lehet fejlődőképes nemzeti életet élni*”.²¹

17 Reményik Sándor: A „Magyar fa” sorsa és az erdélyi gondolat. *Pesti Napló*, 1927/12., 147.

18 Reményik Sándor: *Végszó az „erdélyi gondolat” vitájában*. In *Kézszerítés...*, 212.

19 Makkai Sándor: *Nem lehet*. In Hantz Lám Irén szerk.: *A lámpagyújtogató. Reményik Sándor élete képekben és versben*. Kolozsvár, 2014, Stúdium Könyvkiadó, 151.

20 Reményik Sándor: *Magunk revíziója*. In *Pásztortűz*, 1931/5., 102.

21 *A lámpagyújtogató...*, 154.

A Makkai-írásra reagálva Reményik megírta *Lehet, mert kell* című cikkét, melyet az *Ellenzék* közölt 1937-ben, a február 17-i számában. Megdöbbenéssel olvasta Makkai véleményét arról, hogy a kisebbségi gondolatot negatívnak minősítette, s a kisebbségről mint fogalomról többé nem szeretne tudni, mert szerinte „egy nép vagy annak egyes tagja is csak a saját nemzeti államában élheti ki önmaga humánusát”.²² Reményik úgy gondolta, Makkai véleménye inkább csak figyelmeztetés a világnak, mert feladatuk mindenképpen az, hogy megmaradjanak magyarnak a kisebbségi életkategóriában, s tovább keressék az önvédelem útjait. „Az új Makkai Sándor mellett állandóan idézgetjük a régi Makkai Sándort, a kisebbségi élharcost, akitől azt tanultuk, hogy az életből az Életbe juthatunk...”²³

Összegezve elmondható, Reményik nem nyilatkozik kritikusan a püspökről, Makkai Sándor személyiségében a keresztény gondolat realitássá válását ragadja meg, nemes értelemben vett liberalizmusát tiszta keresztény gondolatként könyveli el.

A *Kézszerítés* második részében található azok az 1918 és '41 között keletkezett írások, melyekben feltárul Reményik eszmevilágának lényege, kiolvashatjuk soraiból az irodalom és a politika összekapcsolódásának szükségességét, a nemzeti öntudat fontosságát, az erdélyi irodalom sajátos helyzetét az egyetemes magyar irodalomban. Ezek a kérdések már korábban is foglalkoztatták. Olosz Lajoshoz 1915-ben írt levelében így fogalmaz *Az esztétikai látás mint világnézet* című írásában: „Bázisnak elfogadtam a pozitivistá értékelmélet egyszerű, áttekinthető négyes felosztását. Az értékelési formák természetének rövid leszögezése után áttértem az egymáshoz való viszonyok vizsgálatára [...] ezen jutottam el most már odáig, hogy vizsgálhassam a határsértő esztétikum speciális esetét, zsarnoki uralmának kivetődő reflexjelenségeit a hasznossági, a logikai és az erkölcsi síkban, az ennek folytán képződő egész sajátos, érdekes és eredeti, de szükségképpen csonka és fogyatékos, törött és homályos világtükröt az értékelés formák s értékelő energiák egyensúlyától megfosztott emberi lélekben.”²⁴

22 Reményik Sándor: *Lehet, mert kell*. In *Kézszerítés...*, 224.

23 *Uo.* 226.

24 *Félig élt élet. Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése*. Reményik levele Oloszhoz. 1915. feb. 24-én, Kolozsvár, 2003, Polis Kiadó, 95–96.

A kötetben összegyűjtött írások egyértelműen megerősítik azt az álláspontot, mely szerint a kor legőszintébb interpretátora a líra; az egyén szubjektív közeledése szükséges az autentikus életérzés szavakba foglalásához. A vallásbölcseleti eszmék, a világnézet, a társadalmi probléma jelenléte új költői nyelvet igényel, a szóalkotási zűrzavarok elkerülése alapvető feltétele az igényes költészetnek, melyben Reményik fontosnak tartja a szimbolizmus túltengésének és az alacsony világfelfogásnak az elkerülését. Az anarchián túl az értékek világába kell jutni, mert az „irodalom nem az érzékei, hanem a szellemi emberek fegyverhordozója”.²⁵

Minden irodalomértelmezésben foglalkozni kell azzal a kérdéssel, hogy a gondolat és a cselekvés összefüggései miként valósultak meg a kialakult politikai helyzetben, azt a hegeli útmutatást kell megvizsgálni, mely szerint „a cselekvés átmenetele a gondolatból miként történt a valóságban”.²⁶

Referencializálható, imaginárius és fiktív elemek keverednek a műalkotásban. Reményik szemléletmódja, élménykezelése arra fókuszál, hogy az alkotónak egységet kell teremtenie érzés, gondolat és hangulat ötvözetében, de azt is tudni kell, hogy az önvédelem, a rejtőzködés vagy az önkítárulkozás milyen formában alakítja ezt az attitűdöt. S ha Reményik élethelyzetében az alkotónak nincs tényleges fegyvere, s csak az önvédelemre hagyatkozik, igaza lehet Nietzsche-nek, mikor azt állítja, hogy a „művész jobban értékeli a látszatot a realitásnál. Mert a látszat itt még egyszer realitást jelent, megerősítést, korrektúrát”.²⁷ Nietzsche gondolata azzal az elmélkedéssel analóg leginkább, melyben Reményik felteszi a kérdést, hogy létezik-e erkölcs-telenség a művészetben.

Reményik hangsúlyozza tehát, hogy a művész etikája a témafeldolgozásban nem az érzékek felkorbácsolását célozza meg, hanem a szellemre hat. Egy írásában Walter Gyula soraira reagál, akinek olvasatában a művész erkölcsisége a művészet szent és nagy elveihez

25 Karcolatok a modern poézisről. In *Kézszerítés...*, 392. Ez az írás a *Dobsina és Vidékében* jelent meg 1918-ban, az írás töredékesen az OSZK-ban olvasható.

26 Vö. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó, 239–240.

27 Nietzsche, Friedrich: *Bálványok alkonya, avagy hogyan filozofálunk kalapáccsal*. Helikon Zsebkönyvek 9. 2015, 29.

való ragaszkodásban nyilvánul meg.²⁸ Írásaiban Reményik Schopenhauer és Böhm Károly nevét említi, az említett cikkhez írt véleménye azonban feltételezi, hogy Eduard Spranger német filozófus munkáit, és Joó Tibor nemzetszemléletét is ismerhette. Reményik értelmezésében is a megértés kerül középpontba, de az élmény kiemelése és az egyénben zajló megértés folyamata már Diltheyt idézi. A nemzeti individualitás támogatása, megerősítése Herder hatására utal, de szemléleti segítséget a korábban említett Sprangertól is kaphatott, aki nagysikerű *Lebensformen* című munkájában vezérgondolatként fogalmazza meg a személyiség életvitelt befolyásoló jegyeit, melyeknek segítségével magyarázni lehet a jellemet.²⁹

Reményik olvasatában az erkölcsben rögzülnek azok az elvek, normák és ideálok, amelyek társadalmilag elfogadottak az adott közösségben. „Olyan közösség által szankcionált értékek rendszere az erkölcs, melyek orientálják az emberek cselekedeteit és magatartásukat.”³⁰

Az a meggyőződés, mely Reményik küldetéstudatát formálja és erősíti, erkölcsi és kulturális elvek, cselekvési technikák során jött létre, folyamatosan önuralmat gyakorol önmaga fölött, melyhez kellő önvizsgálat is társul, de ez nem az együttéléshez való viszonyát határozza meg, társadalmi gyakorlat ez, másokkal folytatott eszmecsere, és fontos, hogy ne győzzön a megszokás, mert ez eltakarja előlünk a dolgok igazi természetét. Egyet kell értenünk Szabó Tibor kijelentésével, mely szerint „a kialakult, morális bázisú értékreferenciák részben hazai tradíciókra támaszkodnak, de más kultúrákból átvett morális attitűd is meghatározó”.³¹

28 Reményik Sándor: Van-e erkölcselenség a művészetben? In *Erdélyi Szemle*, 1918/14., 271. A problémafelvetésben Walter Gyula Oscar Wide axiómájára hivatkozik, ugyanis Wide kizárja a művészetben az erkölcsösség és az erkölcselenség fogalmát, hazug szenteskedésnek tartja a műalkotás erkölcsstelen megbélyegzését.

29 Eduard Spranger olvasatában a lelki jelenségeket a maguk pszichikai összefüggésében kell vizsgálni. A *Lebensformen Geistwissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeiten* című tanulmányában az életformák típusait vizsgálja a személyes szubjektív szellemi élmények objektív szellemenben, a kultúrában való megjelenését. A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának 300. évfordulójára rendezett ünnepségen díszdoktorrá avatták. A budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárban, a Prohászka Lajos hagyatékban Spranger 64 német nyelven írt levele olvasható, az első 1924-ből származik, az utolsó 1963. május 30. keltezésű. A levelek EKKMsF 103/XII. szám alatt találhatóak.

30 I. m., 271.

31 Szabó Tibor: *Életutak és életelvek Dantétól Derridáig. Alkalmazott filozófiai tanulmányok*. Budapest, 2005, Eötvös József Kiadó, 107.

A reményiki élet és küldetésértelmezés érdekes gondolatot vehet fel, nevezetesen a rejtőzködés öneltakaró vagy önfelfedő identitását. Szükség van erre a magatartásformára, hogy felrázza a közönyösöket és buzdítsa a lelkeseket. Ennek megvalósításához a reneszánsz emberre jellemző önmegmutatást kell alkalmaznia, hogy magára vonja a figyelmet, hogy a tettekre készség álarca mögé rejtőzzön, hogy megmutathassa a valóságban a lehetségest.

Publicisztikájában is megszólaltatja azokat a harcos gondolatokat, melyek mögött ösztönösen is megvalósul a rejtőzködés 'taktikája', így az eredendően defenzív magatartás önérvényesítő, határozott véleményre erősödik. „Az emberek egy részének azért kell vagy nagyrészt kényszerből, vagy elsősorban önként valamilyen módon rejtőzködni, mert eredeti formájában és helyzetében nem képes megfelelni a társadalmi nyilvánosság vagy a magánélet újabb és nehezebb kihívásainak”.³²

A nemzeti tudat értelmezése karakterológiai problémákat vet fel. Reményik az *Erdélyi Szemle* egy 1919-es számában Csiki Endrének ír választ, aki az emberi fejlődésben négy fázist különböztet meg. Nála a puszta érzékelésre épülő primitív tevékenységet követi a hasznossági értékelés, ezt az erkölcsi, majd az esztétikai fázis követi. Reményik nem osztja azt a véleményt, mely szerint az esztétikai érzés magasabb rendű, mint az etikai, mivel minden esetben, tudatosan vagy öntudatlanul megjelenik az erkölcsi ítélet, az ember pedig az érzékelt tárgyat már kezdetől fogva magára vonatkoztatja, tehát értékeli. Kiemeli: „az erkölcsi és az esztétikai értékelés szorosan egymás mellett állnak [...] mindkettő a szellem önértéke [...] Közöttük nem lehet szó alá- és fölérendeltségről, csupán mellérendeltségről”.³³ Egyetemi tanulmányai során, mint korábban említettük, nagy hatással volt rá Böhm Károly filozófiája, olvasatában az erkölcsi és etikai értékelés szorosan egymás mellett állnak, hiszen mindkettő a szellem önértéke.

32 Kaposi Márton: *A rejtőzködő egyén arca és álarcai*. Budapest, 2004, Eötvös József Könyvkiadó, 51. A szerző könyvének olvasása, Reményik attitűdjének feltárási szándékával, eszünkbe juttatja Montaigne egy gondolatát: „Tartsunk fenn (lelkünkben) egy hátsó zugolyt, amely egészen a mienk, és mentes mindentől, ebben hozzuk létre valódi szabadságunkat, elvontságunk és magányunk teljességét.” (M. Montaigne: *Esszék. Első könyv*. Ford. Bajcsa András és Csordás Gábor, Pécs, 2001, Jelenkor Kiadó, 308.

33 Reményik Sándor: Etikai és esztétikai érték (Válasz Csiki Endrének). In *Kézszorítás...*, 404.

A *Pásztortűz*³⁴ irodalmi, művészeti és képes folyóirat 1921. január 9-én indult. A lap indulása előtt a Minerva részvénytársaság az *Erdélyi Szemlét* megvásárolta s újraindította. Reményik neve főmunkatársként már akkor is fémjelezte a lap működését.

A *Kézszerítés* címen összegyűjtött publicisztikai cikkek, tanulmányok közül 24 írás jelent meg 1921. február 21. és 1941. április 15. között.

A cikkek, tanulmányok egyik vezérgondolata az irodalompolitika kérdése. Már az *Erdélyi Szemle* 1920-as évfolyamának egyik számában is kiemeli, hogy a művészet annyira világnézet és életfelfogás kérdése, mint amennyire formai probléma. Ehhez kapcsolódik a kérdésre adott válasza, mely szerint „az irodalompolitikától mentes irodalom az irodalmi bolsevizmus melegágya. A mi irodalompolitikánk pedig az eszményekre tekintő, öntudatos, szenvedéseiben megújuló magyarságé”.³⁵

És ahogy később, már a *Pásztortűz*ben a nemzeti öntudat jellegével foglalkozik, úgy említi a nemzeti harc készségét, mint ami nem szükségképpen offenzív jellegű, hiszen Erdélyben, az adott helyzetben, ahol alárendelt körülmények között nem kívánt asszimilációra próbálják őket kényszeríteni, az erdélyi magyarság öntudata csak defenzív, védekező lehet.

Az 1920–30 közötti időszakban sokan foglalkoztak az erdélyi magyarság kérdésével, hiszen a különböző népek békés egymás mellett élésére csak úgy volt lehetőség, hogy elválasztották az államot a nemzetiségtől. Schiemann Pál lettországi német képviselő véleménye szerint „a nemzetiségi államból nem válhat nemzeti állam. Ha ezt nem választjuk el, elismerjük a kultúra nemzeti közösségét. [...] A jogtudomány nem ismer olyan államkonstrukciót, amely az etnikai népen épülne fel, a politikai nép helyett.”³⁶

34 Reményik a lapnál 1923. augusztus 1-ig főszerkesztő, 1927 és '30 között a szerkesztőbizottság tagja és főmunkatárs, 1938-tól laptulajdonos, halála után a lap alapítójaként jelölik.

35 Reményik Sándor: *Van-e szükség irodalompolitikára?...*, 409. Az *Ellenzék* 1922-es évfolyamának egyik számában ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik, amikor Sipos Domonkos *Irodalom és politika* című cikkére reflektál. Fontosnak tartja az irodalompolitika által kitűzött célok és ideálok öntudatos irányítását, mérték-megállapítását az irodalom értékmérésére. „Nekünk nem mindegy, hogy mit írunk és az sem mindegy, hogy mások mit írnak, mert itt nem kisebb dologról, mint a mi erdélyi magyar népünk lelkéről, jövőjéről, életéről vagy haláláról van szó” – vallja. (Irodalom, Irodalompolitika és politika. In *Ellenzék*, 1922. 132. sz.

36 Schiemann Pál lettországi német képviselő előadásából. In *Ellenzék*, 1929. szept. 29., 9.

A lehetőségek Trianon után egy sajátos világnézetet alakítottak ki. Tavasz Sándor öntudatos állásfoglalása alapján: „amikor tehát a kisebbségi élet etikájáról beszélünk, nem teszünk egyebet, mint hogy az egyetemes erkölcsi normákat a nemzeti kisebbségi élet adott helyzetének megfelelően érezzük”.³⁷

A *Gondolatok a költészetéről* bizonyítéka annak, hogy Reményik figyelemmel kísérte a formalizmus és a strukturalizmus értelmezésváltozatait, bár távol tartotta magát ettől a megközelítéstől. A műalkotást miniatűr világteremtésnek minősítette, ahol „a tartalom a szabadság, a korlátlan lehetőség. A forma a tekintély, a lehetőségek korlátja. A formalizmus lényegét szavakkal való üres játéknak tekinti. Az eredetiség, a közérthetőség, különösség és általánosság, valamint a művésziesség és népiség kettősségében megtalálja az életben hiába keresett egyensúlyhelyzetet, s azonosul az egyetemes emberi lélekkel. „Diszharmónikus elemekből harmóniát teremteni: ez a költő feladata tulajdonképpen.”³⁸

Tanulmányában Reményik a költészet nemzeti jellegét hangsúlyozza. Az igazi költő nemzeti lélekkel rendelkezik, hiszen a nemzet magasabb rendű faji öntudat. „Ha faj öntudatos faji életet él: nemzeti életet él, még ha nem is alkot államot, ha nincs is politikai szervezete.”³⁹

Véleménye szerint nincs esztétikai ember, az esztétikai ítéletalkotás is maga az egyéniség egésze, s az esztétikai ítélet egyidejűleg világnézeti állásfoglalás is. A nagy művész nem feltétlenül fejlett erkölcsi értékítélettel rendelkező személy, a művek nagysága mögött sokszor ott rejtezik az alkotó kicsinysége. Világlátásában azonban létezik az abszolút morál, mely a lelkiség és a szellem cselekedetekben, érzésekben és alkotásokban történő kivetítése. Így fogalmazza meg a művészet

37 Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése. In *Erdélyi Szemle*, 1928, 1–4. sz., 4.

38 Reményik Sándor: *Gondolatok a költészetéről*. Forma, Egység, Egyéniség. Az „örök ember”. In *Kézszerítés...*, 454.

39 I. m., 459. Reményik feltehetőleg ismerte Joó Tibor nemzeteszméről írt munkáját, melynek lényegével egyetérthetett. „Az állam külsődleges, intézményszerű alakulat, parancson és erőhatalom alapul; a nemzet merőben érzelmi közösség, a hozzátartozás és iránta való hűség nem külső szabályok betartásában nyilvánul meg, s léte nem függ attól, rendelkezik-e jogi értelemben vett szuverenitással.” (Joó Tibor: *A magyar nemzeteszmé*. Budapest, 1935, Franklin Társulat, 14.) A szerző azt is kiemeli, hogy a közös kultúra és sorközösség elve teljesen megtévesztő, a nemzet meglétére van szükség ahhoz, hogy közösnek érezzünk egy kultúrát.

hivatását: „közvetve hatni az életre, s belesugároztatni a saját nemeségét az élet gyakori alacsonyosságába”.⁴⁰

A *Gondolatok a költészetéről* fejezetében olvasható Reményik véleménye az olvasás művészetéről egy Benedek Marcel-kötetről írt recenziójában, melynek vezérgondolata alapján: „jobb művészi olvasónak lenni, mint dilettáns írónak”.⁴¹ Túlzónak tartja azonban azt az irodalmi liberalizmust, mely az irodalompolitika-nélküliséget hangsúlyozva egyforma világnézeti értékelést tétel ez olyan módon, hogy „minden világnézet egyforma megéréséből alkossuk meg a sajátunkat”.⁴²

Reményik *A magyar irodalom egységéről* című tanulmányában idézi Ravasz László püspök elmarasztaló véleményét, mely szerint Erdély az „ősi kötőerő” hiányában nem tud beleintegrálódni Magyarország ezeréves fejlődésébe. Ravasz gondolatait idézi Reményik a *Biológiai tényben* is, ugyanis a püspök szerint „magyarnak lenni se nem szégyen, se nem dicsőség, hanem feladat. Csoportba beleszületni, nem pótolja az egyéni értékeket”.⁴³

Reményik a transzilvanizmus partikularitását a nemzeti érzés ősi misztikumában keresi, erre a különösségre az ad magyarázatot, hogy hozta magával a gondolat szabadságát, a hagyomány erejét, az eredetiség tiszteletét, az Igét, mint biblikus és magyar egységet, a meggyőződést, hogy a magyarságuk nem politikum, az erdélyi táj varázsát és fenségét.⁴⁴

Publicisztikai munkái kezdetektől fogva azt a transzilván magatartásformát tükrözik, melyben egy elkötelezett alkotó az irodalom által törekszik minden erejével a magyarság megtartására. Kováts József a *Jelszó és mítosz* vitához kapcsolódva, levelében két, egymással paradoxonban álló gondolattal összegzi a róla kimondott lényegét. „Reményik transzilvánizmusa valóban menedék [...] álomvilágot csinált az elvesztett tartományból. [...] Egyébként ő a legbátrabb tollforgató. Az összmagyarságnak írja minden sorát.”⁴⁵

40 Reményik Sándor: Aktivitás. In *Pásztortűz*, 1921/1. 383.

41 Reményik Sándor: Bevezetés az olvasás művészetébe. In *Pásztortűz*, 1923/16., 508.

42 Uo., 509.

43 Reményik Sándor: Biológiai tény. In *Pásztortűz*, 1922/1. 225–227.

44 Vö. Reményik Sándor: Politikán felül. In *Pásztortűz*, 1939/12., 582–583.

45 Kováts József: Levelek Szemlér Ferenchez. In Pomogáts Béla szerk.: *Jelszó és mítosz*. Marosvásárhely, 2003, Mentor Kiadó, 192.